

EGY SORSDÖNTŐ IDŐSZAK: A CSÁSZÁRI–KIRÁLYI HADITENGERÉSZET 1864–1868-BAN

Ausztria a XVIII. században kezdett érdeklődést mutatni a tenger és a tengerészet iránt. Több elvetélt kísérlet után 1786-ban alakult meg az állandó osztrák haditengerészet Triesztben. 1797-ben Ausztria tengerparti területei jelentősen gyarapodtak, amikor megkapta Velencét és annak dalmáciai birtokait. A haditengerészet a területi gyarapodások ellenére a következő évtizedekben is a negligáció állapotában volt. A hadsereg függésében vegetálva gyengesége éles ellentmondásban volt a Habsburg Birodalom hatalmi állásával, s ereje messze elmaradt az egyes itáliai államok flottái mögött is. Az 1848-as velencei forradalom következtében elszenvedett példátlan megaláztatást követően Bécsben rájöttek, hogy a korábbi helyzet fenntarthatatlan és a haditengerészet gyökeres reformjára és jelentős fejlesztésére van szükség.

Az osztrák(–magyar) haditengerészet 132 esztendő története során két nagy fejlesztési periódust és ehhez kapcsolódóan két igazán izgalmas korszakot élt meg. Az első ezek közül az 1848/49-től 1868-ig tartó időszak volt, a második 1898-tól 1918-ig tartott. A két korszak közül az elsőt hosszú stagnálás követte, míg a másodiknak a végén a haditengerészet megszűnt létezni. A két korszak közül az elsőt talán az teszi leginkább érdekessé, hogy ebben az időszakban tevékenykedett a haditengerészet két legnagyobb formátumú vezetője, Miksa főherceg és Tegetthoff, s ekkor vívták meg a flotta történetének legnagyobb csatáját, a lissai csatát. Miksának köszönhetően függetlenedett a haditengerészet a hadseregtől, s vált jelentéktelen erőből olyan flottává, mely Tegetthoff vezetésével 1866-ban eredményesen meg tudta védeni az Adria partvidékét az egyesült Olaszországtól. Jelen írásban e korszakon belül azt a sorsdöntő időszakot mutatjuk be, amikor a flotta ellenségei Miksa távozása után kísérletet tettek eredményei felszámolására, s melynek végén Tegetthoffnak sikerült megkötnie a maga „kiegyezését” az uralkodóval, kialakítva a haditengerészet működésének új kereteit.

A császári–királyi haditengerészet 1850–1864-ben

Az osztrák külügyminiszteri és egyben miniszterelnöki széket 1848. november 21-én elfoglaló Felix zu Schwarzenberg herceg felismerte, hogy a birodalomnak lojális és ütőképességű haditengerészetre van szüksége, ezért prioritásai közt ott szerepelt a császári–királyi haditengerészet megerősítése. Schwarzenberg a haditengerészet ideiglenes vezetőit alkalmatlannak tartotta, ezért úgy döntött, külföldön keres alkalmas parancsnokot annak élére. Az osztrák vezető körök osztották Schwarzenberg véleményét e kérdésben. Radetzky például úgy vélte, hogy a haditengerészet számára egy brit tory lenne ideális a Royal Navyből.¹ Nagy-Britanniában azonban törvény tiltotta még a félzoldon lévő, aktív szolgálatban nem álló tisztek külföldi alkalmazását is.

¹ *Sondhaus* 1989. 158–159. o.

1849 januárjában a Hollandiában folytatott tárgyalások kudarcba fúltak, ezért a feladattal megbízott Károlyi László gróf Dániába utazott, ahol sokkal kedvezőbb fogadtatásban részesült. Dániának jó oka volt arra, hogy Ausztria barátságát keresse. A dánok még 1848 tavaszán szerették volna két német többségű hercegségüket, Schleswiget és Holsteint szorosabb unióba vonni. Erre reakcióként „Németország” nevében Poroszország háborúba kezdett Dániával. A szárazföldi porosz sikereket a dánok az észak-német kikötők blokádjával ellensúlyozták, így patthelyzet alakult ki. A háborúba belefáradt dánok, akiknek már csak a *status quo* helyreállítása volt a céljuk, Ausztria megnyerésével kívántak eredményeket elérni a két hercegség kérdésében. Az Ausztriával kialakítandó jó kapcsolatok érdekében a dánok egyik legjobb tengerészüket, Hans Birch von Dahlerup I. osztályú commodorét (ellentengernagy) ajánlották fel. Dahlerup egyáltalán nem örült a megbízatásnak, nem akarta elhagyni Dániát. Végül Zahrtmann dán haditengerészeti miniszter beszélt rá, hazafias kötelességére hivatkozva.² Dahlerupot hamarosan altengernaggyá léptették elő, és kinevezték a cs. kir. haditengerészet főparancsnokává.

Amikor a forradalmi háborúk lezárulása után 1849 őszén Dahlerup nekilátott a haditengerészet reorganizációjának és újjáépítésének, két nagyon komoly problémával kellett szembenéznie: a kompetens és lojális személyzet hiányával, különösképpen a tisztikarban, illetve a flotta anyagának leromlott állapotával és azzal, hogy nem rendelkezett komoly harcértéket képviselő hadihajókkal. Az első években a tisztikar hiányosságai még a flotta anyagi állapotánál is nagyobb problémát jelentettek. Ugyan 1850-ben bevezették a német vezényleti nyelvet, a lojális, kompetens és német többségű tisztikar kialakítása egy évtizedet vett igénybe.

Dahlerup legnagyobb sikere a flotta fejlesztési tervének elfogadtatása volt. Első, szerezény (1,67 millió forint) javaslatát 1849-ben nyújtotta be a Hadügyminisztériumnak. Úgy tűnik, újjáéledtek a régi reflexek, mert még ezt a csekély összeget is lefaragták. Dahlerup nem nyugodott bele a kudarcba, és kérte, hogy hozzanak létre egy bizottságot, amely kijelöli a flotta fejlesztésének fő irányát, és elkészíti a fejlesztés programját. Dahlerupot 1850 márciusában Bécsbe rendelték, a bizottság egyetlen, szavazattal rendelkező haditengerész tagjaként. A bizottság elismerte a haditengerészet fejlesztésének szükségességét és Dahlerup decemberi elképzelésénél jóval nagyobb szabású programot terjesztett elő. A terv célja az volt, hogy a cs. kir. haditengerészet ereje érje el az itáliai államok flottáinak együttes erejét. A terv 6 sorhajó, 6 nagy és 4 kis fregatt és számos kisebb hajó építését írta elő. A megvalósításhoz az 1850 és 1860 közötti tizenegy pénzügyi évben a haditengerészetnek összesen 17,8 millió forint rendkívüli juttatást biztosítottak.³ A tervet 1850. április 12-én Ferenc József jóváhagyta, s szentesítése folytán flotta-törvény lett belőle.

A flotta-törvényben elhatározott jelentős anyagi fejlesztés ellenére a haditengerészet szervezetében és függőségi viszonyában lényeges változás nem történt. A legtöbb, haditengerészettel rendelkező országban a haditengerészet szervezetileg teljesen elkülönült a hadseregtől, sok esetben önálló minisztériummal rendelkezett. Ausztriában ezzel szemben

² Benko 1884. 526. o.; Dahlerup 1911. I. k. 2–6. o.

³ Bilzer 1985. 105. o.; Dahlerup 1911. II. k. 75–80. o.; Sondhaus 1989. 163., 171. o. A flotta költségvetése a tervek szerint a következőként alakult: 1850-ben 2,3 millió Ft, 1851–1854-ben 3,5 millió Ft, 1855–1860-ban 3 millió Ft.

a haditengerészetet mindössze a hadsereg egyik ágának tekintették. Hivatalosan 1824 óta a haditengerészet főparancsnoksága (Marineoberkommando) közvetlenül a Haditanács, illetve 1848-tól a Hadügyminisztérium alá volt rendelve, ám mozgásterét jelentősen korlátozta, hogy több területen a hadsereg szerveinek alárendeltségében állt, s azt is módosítottan megakadályozták, hogy a Haditanácson belül egyetlen osztályon koncentrálódjon a haditengerészet adminisztrációja.⁴ Emellett a haditengerészetnek önálló költségvetése sem volt, hanem a hadsereg költségvetésének egyik tételét képezte, így pénzügyileg is ki volt szolgáltatva a hadseregnek.⁵ Dahlerup, miután átvette a cs. kir. haditengerészet főparancsnokságát, megrökönyödve tapasztalta ezt a helyzetet, s azt, hogy Bécsben mennyire nem értik meg a haditengerészet és a szárazföldi hadsereg közti alapvető különbségeket. Dahlerup 1850 márciusában tett egy halovány kísérletet a főparancsnokság átszervezésére, de lényegében minden maradt a régiben.⁶ Mindössze a császár április 9-i határozata alapján az igazgatási és katonai ügyek szétválasztásának elvét mondták ki. 1850 augusztusában Dahlerup egy újabb átszervezési tervvel állt elő, ám ezt visszautasították, mivel a haditengerészet vezetésének teljes függetlenítését javasolta a hadsereg vezetésétől.⁷ A haditengerészet függetlenítésére tett minden kísérlet elbukott, egészen addig, míg Miksa főherceg, a császár öccse nem került a flotta élére.

A dán Dahlerup sosem lelkesedett különösebben az osztrák szolgálatért, s lekezelő modora miatt őt sem kedvelték a haditengerészetben. Amikor Ferenc József legidősebb öccse, a 19 éves Miksa főherceg 1851-ben a haditengerészetbe került, főparancsnoki tisztet is veszélyben érezte. Mindezt csak tetézték folyamatos súrlódásai a hadsereg vezetésével. Amikor a hadügyminiszter 1851 májusában egy levélben burkoltan felkérte a lemondásra, végleg betelt a pohár. Július végén Bécsbe utazott helyzetét tisztázandó. Július 31-én Grünne gróf parancsnoki jogkör nélküli flottaszemlélői címet ajánlott fel Dahlerupnak. Dahlerup ezt nem fogadta el, hanem még aznap lemondott, majd augusztus végén hazautazott Dániába.

Dahlerup távozása után a haditengerészet főparancsnoka ismét egy altábornagy lett: Franz von Wimpffen, Trieszt és a tengerpart katonai kormányzója. Mindenki, így maga Wimpffen is tisztában volt vele, hogy a megbízás ideiglenes jellegű: csak addig tart, amíg Miksa főherceg kellő gyakorlatot szerez a flotta főparancsnokságának átvételéhez. Visszatekintve Wimpffen főparancsnoki időszakára, az altábornagy tulajdonképpen szerencsés választásnak bizonyult a haditengerészet számára. Bár szárazföldi katonaként nem sokat értett a tengerészetbe, a haditengerészet szempontjából két pozitív tulajdonsága volt: jó érzékel választotta ki munkatársait, szakmai kérdésekben hallgatott is rájuk és a haditengerészet németesítését kívülállóként, részrehajlás és lelkiismeret-furdalás nélkül tudta végrehajtani.

A Szilveszteri Pátenst (1851. december 31.) követően Ferenc József a birodalom abszolút uralkodója lett. 1853-ban a Hadügyminisztériumot a Hadsereg-főparancsnokság (Armee-Ober-Kommando) alá rendelte. E lépéssel a haditengerészet főparancsnoksága gyakorlatilag a Hadsereg-főparancsnokság alárendeltségébe került. Ennek ellenére a hadi-

⁴ Wagner 1961. 1–2. o.

⁵ Schmidt-Brentano 1975. 110., 127. o.

⁶ Dahlerup I. k. 94. o., II. k., 79–80. o. Dahlerup sérelmezte, hogy Bécsben a haditengerészekre elsősorban mint katonákra tekintenek, s csak mellékesen mint tengerészekre.

⁷ Schmidt-Brentano 1997. 78–80. o.

tengerészet ebben az évben valamivel nagyobb önállóságot vívott ki magának a műszaki ügyek, illetve az adminisztráció területén.⁸ A hadseregtől való formális függetlenedésre azonban még néhány évet várni kellett.

1854. szeptember 10-én Ferenc József ellentengernaggyá léptette elő öccsét és kinevezte a haditengerészet főparancsnokává. Az ekkor 22 éves Miksa lett a haditengerészet történetének legfiatalabb főparancsnoka. A bátyjánál tehetségesebb főherceg immár ambícióit a haditengerészet főparancsnokaként élhette ki. Miksa sosem engedelmeskedett a felsőbb hatóságoknak, hanem azokat megkerülve mindig egyenesen a császárhoz ment. Ferenc József pedig, különösen, amíg egyeduralkodóként tehetett, támogatta öccse törekvéseit.

Főparancsnoki kinevezését követően Miksa elsőként a haditengerészet anyagi fejlesztésére, majd az adminisztráció reformjára koncentrált. Ausztriában feleledtek a régi reflexek, és az 1850 áprilisában szentesített flottatörvényből szinte semmi nem lett végrehajtva 1854-ig. Miksa még 1854-ben egy gőzhajtású sorhajó, két gőzfregatt és két gőzkorvett építését rendelte el. Ez ugyan nagy előrelépés volt az előző négy év teljesítményéhez (két vitorlás és egy gőzfregatt) képest, de így is csak töredéke volt a törvényben előírtaknak. Meg kell jegyezni, a technika haladása, a gőzhajtás térhódítása eleve anakronisztikussá tette a vitorlásokból álló eredeti programot, így az az árak növekedése miatt az adott összegből megvalósíthatatlan volt.

Az 1850-es években Miksa legnagyobb sikere kétségkívül a haditengerészet adminisztrációjának a reformja és a hadseregtől való függetlenítése volt. Miként az várható volt, a császár öccse és a Hadsereg-főparancsnokság között folyamatosak voltak a súrlódások, s Miksa rendszeresen panaszkodott a bátyjának.⁹ 1855 novemberében Ferenc József kancelláriája útján kérte Miksát a haditengerészetre vonatkozó elképzelései kidolgozására. Az 1856 februárjában elkészült javaslat a haditengerészet vezetésének közvetlenül az uralkodó alá helyezését szorgalmazta, mindenféle köztes szerv közbeiktatása nélkül. E központi irányító szerv kialakításának bázisaként a haditengerészet meglévő főparancsnokságát javasolta.¹⁰

Grünne gróf 1856. augusztus 4-én ugyan tett még egy utolsó kísérletet a haditengerészet függetlenítésének megakadályozására, de augusztus 5-én az uralkodó legfelsőbb parancsa kimondta a haditengerészet főparancsnokságának önállóságát. A rendelkezés 1856. november 1-jével lépett életbe, a haditengerészet 1857-es költségvetését pedig már közvetlenül a haditengerészet főparancsnoksága kapta. Az uralkodó a katonai iroda mintájára elrendelte egy haditengerészeti iroda felállítását. Miksa szeptember 2-án felterjesztette a haditengerészet főparancsnokságának átalakított szervezeti felépítését, melyet az uralkodó november 7-én változtatás nélkül elfogadott.¹¹

Ferenc József Miksát 1857 márciusában Veneto és Lombardia kormányzójává nevezte ki, aki megtartotta a haditengerészet főparancsnoki posztját is, ami bizonyos szervezeti átalakításokkal járt. 1858-ban az uralkodó több év halogatás után felülvizsgálta a már megalkotásakor is anakronisztikus flottatörvényt, így már hivatalosan is csavargőzősként

⁸ Wagner 1961. 2. o.

⁹ Wagner 1961. 125. o.

¹⁰ Wagner 1961. 2. o.

¹¹ Wagner 1961. 3–5. o.

kellett (volna) megépülnie a sorhajóknak, fregattoknak és korvetteknek. A kisebb vitorlásokat törölték, helyettük gőzhajtású ágyúaszádok építését írták elő.¹²

Az 1859-es háborúban az Adrián megjelenő, nyomasztó túlerőben lévő francia–piemonti flotta gyakorlatilag megbénította a gyenge osztrák haditengerészetet. A háború következtében politikai reformok kezdődtek Ausztriában, míg Itáliában visszafordíthatatlan folyamatok indultak el, melyek eredményeként új hatalom jelent meg 1861-ben az Adria nyugati partján, az Olasz Királyság. 1861 áprilisában megalakult az olasz királyi haditengerészet és a torinói parlament jelentős összeget szavazott meg a fejlesztésére, többek közt Ancona hadikikötővé való kiépítésére, mely közvetlen fenyegetést jelentett Ausztriára nézve. A vereséget követően Ausztriában politikai változások indultak, melyek a haditengerészetet, és Miksa helyzetét is érintették. Az 1860. október 20-án kiadott Októberi Diploma helyreállította az országgyűléseket és a tartományi gyűléseket. Az 1861. február 26-i Februári Pátens a Birodalmi Tanácsot korlátozott jogkörű törvényhozó testületté alakította, mely többek között a haditengerészet költségvetéséről döntött. A Februári Pátens, ha hivatalosan nem is, de lényegében bevezette a miniszteri felelősséget. Az új rendszerben egy haditengerészeti minisztérium esetleges megalakítása esetén már elképzelhetetlen volt, hogy annak az élén egy főherceg álljon.

Az olasz egységgel és az ausztriai politikai változásokkal pontosan egybeesett a haditengerészeti technika forradalmi átalakulása, a páncélos hajók megjelenése. 1859-ben Franciaországban vízre bocsátották a világ első tengerjáró páncélosát, a GLOIRE-t, amelyre a brit válasz nem késlekedett. A páncélosok egy csapásra korszerűtlenné tették a páncélozatlan hajókat, és egy-két éven belül már világszerte tucatjával épültek a páncélos hajók. Piemont még 1860-ban rendelt két páncélost. Miksa ekkor pályafutása legkockázatosabb lépésére szánta el magát: 1860 novemberében minden jóváhagyás nélkül megrendelt két páncélost. Ferenc József öccse lépését 1861 februárjában hagyta jóvá. A következő években Miksa legfontosabb feladatának a páncélosok építését tekintette.

Miksa 1861 márciusában papírra vetette tervét a haditengerészet irányításáról. Egy olyan Tengerészeti Minisztériumot (Marineministerium) képzelt el, amely a flottáért és a kereskedelmi tengerészetért is felelős. Áprilisban Bécsbe utazott a Birodalmi Tanács ünnepélyes megnyitására. Itt bátyja elé tárta tervét az új minisztériumról, majd a miniszterekkel tárgyalt az ügyről. Utóbbiak támogatták az elképzelést, csak a minisztérium megalakításának sürgősségével nem értettek egyet. A minisztérium ügyét decemberben vették elő újra, a miniszterekkel Breischach sorhajókapitány tárgyalt, de nem sikerült igazi eredményt elérni. Miksa ekkor kilátásba helyezte lemondását és a haditengerészet elhagyását. Ennek hatására 1862. január 14-én megszületett a döntés a Tengerészeti Minisztérium felállításáról. Az új minisztérium és Miksa, mint főparancsnok viszonyát a Hadügyminisztérium és a hadsereg főparancsnoka viszonyának analógiájára szabályozták.¹³

A flotta fejlesztésének kérdése az új minisztériummal sem oldódott meg, ezért Degenfeld hadügyminiszter 1862 februárjában speciális bizottság létrehozását javasolta. A 11 tagú bizottság, melyben mindössze hárman képviselték a haditengerészetet, volt hivatva döntenie a haditengerészet további fejlesztésének irányáról. Ausztriában a követ-

¹² Bilzer 1985. 118. o.

¹³ Wagner 1961. 28–31. o.

kező hetekben parázs vita robbant ki a partvédelmi tábor és a nyílt tengeri flotta hívei között. Ebben a flottaellenes légkörben ült össze a bizottság március 15–16-án. Végül 6:5 arányban a flotta további fejlesztése mellett döntöttek.¹⁴

A haditengerészetért felelős Tengerészeti Minisztérium létrehozásával, illetve a főparancsnokság és az adminisztratív vezetés szétválasztásával sem oldódott igazán meg Miksa helyzete. A császár öccse, mint nagy költsékes, sokak szemében nem volt túl népszerű, hosszabb távon nem volt várható, hogy megtarthatja pozícióját. Miksa számára a kiutat egy külföldi trón elfoglalása jelentette. Már 1861 októberében elkezdődtek tárgyalások a mexikói trónról, végül 1863-ban egy mexikói küldöttség formálisan is felajánlotta a trónt. 1864 januárjában Miksa távozott a haditengerészet éléről, formailag határozatlan időre szabadságra ment. 1864. április 10-én aláírta a miramari szerződést, melyben a mexikói császári címért lemondott esetleges ausztriai trónigényéről, majd négy nap múlva hajóra szállt.

Miksa távozásakor a haditengerészet ellenségei már ugrásra készen álltak, hogy revansot vegyenek. Tudták jól, Ferenc József csak öccse kedvéért támogatta a haditengerészetet, az új helyzetben pedig senki nem fogja megvédeni azt. A következő évek küzdelmeiben végül a haditengerészet történetének legtehetségesebb és legnagyobb formátumú tengerészének, Wilhelm von Tegetthoffnak sikerült megvédenie a flottát a hosszú távú bedarálástól és 1868-ban rendeznie a helyzetét.

Miksa távozásától Lissáig, 1864–1866

A haditengerészet 1856-os önállósítása, a Tengerészeti Minisztérium 1862-es alakítása, valamint a páncélos program költségeinek biztosítása a hatalmas ellenállással szemben csak a császár nyomásának, öccse tervei melletti személyes kiállásának volt köszönhető. Nincs mit csodálkozni azon, hogy a haditengerészet ellenségei, amint Miksa kitette a lábát, azonnal megkezdték művének szétverését, a haditengerészet önállóságának korlátozását. Ahhoz, hogy ezt véghezvihessék, természetesen kellett az uralkodó passzív támogatása. Ferenc Józsefet valójában soha nem érdekelte a haditengerészet, amit az érdekében tett, azt öccse miatt tette, Miksa hátrahagyott művének a sorsa viszont már hidegen hagyta, így a flotta ellenségeinek könnyű dolga volt.

Három nappal Miksa Mexikóba való elindulása után, 1864. április 17-én maga Burger tengerészeti miniszter kezdeményezte a haditengerészet parancsnokságának (Marinekommando) megszüntetését. Mindezt azzal indokolta, hogy szükségtelen ezt az állítása szerint kevésbé hatékony középírányító szervezetet fenntartani és a személyi változások ideális alkalmat kínálnak ennek végrehajtására. Emellett azt javasolta, hogy a korábban meglévő flotta- és tengerészcsapat-szemléző (Flotten- und Marinetruppeninspektor) tisztséget újra vezessék be, a haditengerészeti parancsnok helyettesének megfelelő jogkörrel. Ezen felül nagyarányú megtakarításokat helyezett kilátásba a haditengerészet adminisztrációjának átszervezésével. Burger elsődleges célja e javaslattal az volt, hogy relatíve kis áldozatokkal megmenthesse a minisztériumot.¹⁵

¹⁴ *Sondhaus* 1989. 216–217. o.

¹⁵ *Wagner* 1961. 49–50. o.

Ferenc József a kérdés vizsgálatára egy bizottságot hívott életre Albrecht főherceg vezetésével. A haditengerészetnek tulajdonképpen óriási szerencséje volt, még ha ennek rögtön nem is látszottak meg teljesen a következményei. 1864 januárjában kitört a háború Dánia, illetve Poroszország és Ausztria között Schleswig és Holstein miatt. Miután Ausztriának volt egyedül számottevő flottája, neki kellett a tengeri hadszíntéren helyt állnia. A Dánia ellen küldendő flotta felszerelése nagyon elhúzódott, így az éppen a Szezi-csatorna munkálatait megszemlélő Tegetthoff sorhajókapitányt, Miksa korábbi bizalmasát, a flotta kétségkívül legtehetségesebb tengerészet küldték előre. Tegetthoff két fregattjával 1864. május 9-én Helgolandnál megtámadta a közelítő dán köteléket. Az ütközetet követően mindkét fél magának tulajdonította a győzelmet. Ettől függetlenül Tegetthoff karrierje hatalmas lökést kapott, az uralkodó az ütközet másnapján ellentengernaggyá léptette elő. Miután Tegetthoff lett a haditengerészet vitathatatlan hőségé vált, egyszerűen nem lehetett kihagyni a bizottságból. A bizottságban ennek köszönhetően lett egy valódi ellensúlya a haditengerészettel ellenséges erőknek, mivel a többi résztvevő tengernagy súlytalanannak számított.

A Cuxhavenből október elején visszatért Tegetthoff saját elképzeléseit tartalmazó munkáját 1864. október 9-i dátummal nyújtotta be. Különböző változatok elemzése és elvetése után arra a következtésre jutott, hogy a haditengerészet adminisztrációjának és katonai vezetésének élén ugyanannak a személynek kell állnia, aki nem lehet civil, csakis tengernagy. A Tengerészeti Minisztérium fennálló formájában problémát jelentett, hogy egyszerre tartozott alá a hadi- és a kereskedelmi tengerészet, ami kibékíthetetlen ellentétet okozott. A haditengerészet vezetésének a Hadügyminisztérium alá rendelését annak egy osztályaként szintén problematikusnak találta. Úgy vélte, a tengerészeti ügyekkel kapcsolatos speciális szaktudás miatt a haditengerészeti helyettesnek a szakterületén kvázi miniszternek kellene lennie, ami ellentmondana a Hadügyminisztériumon belüli szigorú alá- és fölérendeltségi viszonyoknak. A hadügyminiszter képtelen lenne a haditengerészetre megfelelő figyelmet fordítani, különösen, ha komoly fejlesztésekre és ehhez megfelelő mértékű finanszírozásra lenne éppen szükség.¹⁶

Tegetthoff munkájához Leopold Rzikowsky vezérőrnagy, aki közeli viszonyt ápolt Lipót főherceggel, a későbbi flottaszemlélővel, fűzött kritikái megjegyzéseket. Rzikowsky egyáltalán nem látta problematikusnak a haditengerészet Hadügyminisztérium alá rendelését. Úgy vélte, egy arra alkalmas tengernagy (Bourguignon vagy Fautz) lehetne a Hadügyminisztériumba tagozott haditengerészeti adminisztráció vezetője, míg egy főherceg a haditengerészet főparancsnoka vagy flottaszemlélő. Rzikowsky nyíltan Lipót főherceg mellett kampányolt, aki ekkor a műszaki csapatok szemlélője volt, mondván, neki megvan a megfelelő technikai képzettsége. Tegetthoff még egyszer megpróbált kiállni az egységes vezetés mellett. Azt javasolta, a flottaszemlélő legyen a miniszter helyettese. Rzikowsky a flottaszemlélői és a helyettesi funkció összevonását lehetetlennek tartotta. Jól látszott, Rzikowsky minden erejével azon fáradozik, hogy Lipót főherceg számára egy posztot kreáljanak, illetve a haditengerészet jelentőségét visszaszorítsák. Maga Ferenc József sem bízott teljesen Rzikowsky terveiben, mivel attól tartott, hogy a haditengerészet túlságosan a Reichsrat befolyása alá kerülhet.¹⁷

¹⁶ Wagner 1961. 51. o.

¹⁷ Wagner 1961. 52–53. o.

1864. december 16–17-ére egy konferenciát tűztek ki, ahol a következő kérdésekben kellett döntésre jutni: az igazgatási és a katonai ügyek szétválasztása, a flottaszemlélő kinevezése és viszonya a miniszterrel, a haditengerészeti parancsnokság megszüntetése. Az ülés előtt közvetlenül felkerült a napirendre a haditengerészet költségvetési önállóságának kérdése is, de végül ezt kihúzták. A tervezett, Hadügyminisztérium belüli tengerészeti osztály (Marinesektion) szerkezeténél a Tengerészeti Minisztériumot vették alapul. Kérdésként felmerült, hogy mely hatáskörök kerüljenek át közvetlenül a Hadügyminisztériumba és melyek maradjanak a tengerészeti osztálynál. A hadügyminiszter, Ritter von Franck altábornagy szinte minden hatáskört el akart venni a tervezett tengerészeti osztálytól, mintegy visszaállítva az 1856 előtti állapotot, még a flotta költségvetést is a Hadügyminisztérium kezelte volna, igaz, a hadseregtől elkülönítve.¹⁸

A konferencián maga a császár elnökölt, résztvevői Albrecht és Lipót főhercegek, von Franck hadügyminiszter, Fautz altengernagy, Tegetthoff ellentengernagy és Crenneville altábornagy voltak. Az uralkodó bejelentette a tengerészeti osztály megalakítását, melynek élén egy tengernagy áll, s mely maga kezeli a költségvetését, illetve a flottaszemlélői (Marinetruppen- und Flottenispektor) poszt létrehozását. Tegetthoff törekvése az adminisztratív és a katonai vezetés koncentrációjára nem járt sikerrel, de legalább egy igen fontos elem, a haditengerészet költségvetésének önállósága megmaradt. A haditengerészeti parancsnokság megszüntetésével és a flottaszemlélői poszt létrehozásával kapcsolatban nem hangzott el ellenvetés. Tegetthoff egy-két részterületen szeretett volna nagyobb önállóságot biztosítani a haditengerészetnek, de ezeket a javaslatait sem fogadták el. A haditengerészeti parancsnokság formailag 1865. január 1-jén megszűnt. A császár 1865. július 27-i leirata elrendelte a Tengerészeti Minisztérium megszüntetését és a flottaszemlélői tisztség felállítását, mindkettőt augusztus 1-jei határidővel. A megszűnő minisztériumból a haditengerészettel kapcsolatos osztályok a tengerészeti osztályba, a Hadügyminisztérium alá kerültek, míg a kereskedelmi tengerészettel kapcsolatosak a Kereskedelmi Minisztériumba.¹⁹ Flottaszemlélővé Lipót főherceget nevezték ki, aki emellett megmaradt a műszaki csapatok szemlélője is. A tengerészeti osztály főnöke (Chef der Marinesektion) Fautz altengernagy lett.²⁰

Az flottaszemlélő székhelye Bécsben volt, hatásköre hasonló volt, mint a korábbi parancsnoknak, azzal a fontos különbséggel, hogy nem volt fővezérleti jogköre, illetve a kikötő-admiralitások nem tartoztak a parancsnoksága alá. Az abszolút hozzá nem értő Lipót flottaszemlélőként több kárt okozott, mint hasznot, tevékenysége csak feszültséget keltett a tisztek különböző csoportjai között. Nagy hangsúlyt fektetett Tegetthoff háttérbe szorítására és saját kegyeltjeit léptette sorban elő.²¹ Lipót első számú pártfoglaltja Friedrich von Pöck volt, Tegetthoff ádáz ellensége.²² Pöck Lipót adjutánsa és tengerészeti tanácsadója lett.

¹⁸ Wagner 1961. 53–54. o.

¹⁹ Wagner 1961. 54–56. o.

²⁰ Schmidt-Brentano 1997. 124., 195. o.

²¹ Höbelt 1987. 732. o.

²² Tegetthoff dicséreteinek és kitüntetéseiének hosszú sorából egyetlen írásbeli megrovás lóg ki: ezt Pöcktől, mint hajórajparancsnoktól kapta 1861 júniusában két horgonyon álló hajóhoz való hozzáütkezésért. Schmidt-Brentano 1997. 179. o.

Ausztria a Szuezi-csatorna építésének megkezdését követően expedíciót szándékozott küldeni a Távol-Keletre, hogy utat törjön a majdani kereskedelmi kapcsolatok számára. A kereskedelmi és gazdasági kérdések iránt mindig is fogékony Tegetthoff számára régi vágya látszott teljesülni, amikor 1866 márciusában Bécsbe rendelték és közölték vele, hogy őt szemelték ki az expedíció parancsnokának. A döntésben fontos szerepe volt régi barátjának, Wüllerstorff kereskedelmi miniszternek, ugyanakkor Lipót és Pöck rendkívül boldog volt, hogy hosszú időre távol tudhatják Tegetthoffot Bécstől és az Adriától. Már ekkor, márciusban kérdéses volt, hogy megvalósul-e az expedíció a fenyegető háború miatt.²³ Miután 1866. április 8-án Berlinben aláírták a porosz–olasz szövetségi megállapodást, ami kétségtelenné tette, hogy hamarosan kitör a háború Poroszországgal és Olaszországgal, az expedíció törlésre került.

A flotta harckészültségre helyezésére április 30-án érkezett meg a parancs Bécsből. Május 9-én Tegetthoffot hivatalosan is kinevezték az aktív flotta élére. Tegetthoff nagy erővel látott neki, hogy a flotta összes nagyobb hajóját hajózásra alkalmas állapotba hozza. Szervezési ügyekben komoly segítségére volt Fautz, aki ekkor a tengerészeti osztály főnöke mellett a flottaszemlélő helyettese is volt. Az olasz flotta páncélos hajókban lévő 12:7 arányú főlénye mellett a legnagyobb gondot az jelentette, hogy a Krupp cég a megromlott helyzetre tekintettel nem szállította le a megrendelt ágyúkat,²⁴ így az osztrák flotta gyakorlatilag nem rendelkezett páncéltörésre alkalmas lövegekkel. A két legújabb páncélost, melyek építésére még Miksa biztosította a pénzt, kénytelenek voltak sebtében simacsövű előltöltőkkel felszerelni.

Június 14-én Poroszország hadat üzent Ausztriának, majd június 20-án ezt követte az olasz hadüzenet. A Tegetthoff vezette operatív flotta hivatalosan Albrecht főherceg alárendeltségébe került. A flottaszemlélő tiszt megszűnt, Lipót májusban a 8. hadtest parancsnoka lett. Albrecht főherceg főhadiszállására tengerészeti összekötőként Pöcköt delegálták. Június 26-án, miután vereséget mért Custozánál az olasz hadseregre, Albrecht szabad kezet adott Tegetthoffnak. Másnap az osztrák flotta egy része felvonult Ancona előtt, de az olasz hajók a parti erődök védelmében, illetve a kikötőben maradtak, ami demoralizálóan hatott a fiatalabb olasz tisztekre.

Július 3-án a háború lényegében Königrätznél eldőlt, míg a sokáig habozó olasz parancsnok, Carlo di Persano tengernagy végül csak a király határozott parancsára futott ki július 16-án Lissa szigetének elfoglalására. Július 19-én Tegetthoff ignorálva a Hadügyminisztérium kifutást megtiltó parancsát a teljes operatív flottával Lissa felmentésére indult. Tegetthoff másnap, július 20-án menetből megtámadta a Lissát ostromló olasz flottát. Az alig több mint három órás csatában Tegetthoff győzelmet aratott a jelentős főlényben lévő olasz flotta felett. Míg az osztrákok egy hajót sem vesztek, két olasz páncélos elsüllyedt. A győzelemben Tegetthoff vitán felül álló érdemei mellett szerepet játszott az olasz flotta vezetésén belüli nyílt rivalizálás és Persano inkompetenciája.²⁵ A lissai győzelem hírére a szárazföldön tartózkodó Pöck állítólag dührohámot kapott, vélhetően ő Tegetthoff vereségére és karrierjének derékba törésére fogadott. Ebben család-

²³ Tegetthoff levele Sternecknek, 1866. március 24. Közli: *Sterneck* 1901. 140–141. o.

²⁴ A legújabb kutatások szerint viszont nem ez volt a helyzet. Az osztrák fél nem vette át az ágyúkat, mert gyenge volt a minőségük. – M. Christian Ortner szóbeli közlése.

²⁵ A csatáról bővebben: *Krámlí* 2016.

kozni kellett, Ferenc József a csata másnapján Tegetthoffot altengernaggyá léptette elő, később pedig a Mária Terézia rendet adományozta neki.

Egy nappal a Cormonsban megkötött fegyverszünet után, augusztus 13-án Tegetthoff nagy flottaparádét rendezett Triesztben. Ferenc József visszautasította a részvételt, az uralkodót Albrecht főherceg képviselte, ami miatt Tegetthoff komoly csalódottságot érzett. A lissai győzelem után sokan azt várták, hogy Tegetthoff valamilyen formában a haditengerészet élére kerül. Maga Tegetthoff azonban szkeptikus volt a győzelem hatását illetően. Tudta, elsősorban Bécsben kell ahhoz jól feküdni, hogy Lissa pozitívan befolyásolhassa a haditengerészet jövőjét. Ebben nem is tévedett.

Lissától az újjászervezésig, 1866–1868

Szeptember végén az operatív flottát leszerelték, és Tegetthoff levonta lobogóját. Bécsben azt pletykálták, hogy az altengernagy kegyvesztett lett. E pletykáknak komoly táptalajt adott, hogy az uralkodó fenntartotta az 1865-ben kialakított rendszert: a tengerészeti osztály élén továbbra is Fautz állt, míg az északi frontról visszatért Lipót szeptemberben ismét elfoglalta a flottaszemlélői posztot. Ráadásul október 1-jétől a gyűlölt rivális, Pöck lett a flottaszemlélő helyettese. Tegetthoff Bécsbe utazott, ahol megpróbált küzdeni a haditengerészet nagyobb önállóságáért. Erről a következőket írta egy levelében: „Utálom a hadsereg gyámkodását, miközben nem értik, mire van szükségünk; utálom a főhadsegédi hivatal és a fent lévő bölcs emberek állítólagos mindentudóságát, amikor a magas uraknak az emlékezete nyolc évre nyúlik vissza. A legvalószínűbb az, hogy ha újra Bécsbe megyek, mint 1864 végén, az első ülések után, mint vörös republikánust kihajítanak, vagy végre ráhagyják a haditengerészetre, hogy saját belátása szerint intézze az ügyeit. Haditengerészet alatt a flottát értem, nem pedig a farizeusok bandáját, akik Bécsben a meleg szobában a hajók számára szabályzatokat faragnak.”²⁶

Tegetthoff próféciaja igaznak bizonyult: novemberben Ferenc József hosszú tanulmányútra küldte Nagy-Britanniába, az Egyesült Államokba és Franciaországba. Decemberben érkezett Nagy-Britanniába, onnan januárban továbbindult az Egyesült Államokba. Májusban visszatért Nagy-Britanniába, majd innen Párizsba, a világkiállításra utazott. Párizsban érte egykori patrónusa, Miksa 1867. június 19-i kivégzésének híre. A Habsburgokat sújtó családi tragédia paradox módon a haditengerészet számára szerencsésnek bizonyult, végső soron ez segítette Tegetthoffot a haditengerészet élére, s tette lehetővé annak újjászervezését. Tegetthoffot rögtön hazahívták, s rábízták a kényes diplomáciai feladatot, hogy a NOVARA fregattal, Miksa kedvenc hajójával hozza haza a kivégzett császár holttestét²⁷ és a mellette szolgáló az önkéntes csapat maradékát.

A feladat nem volt egyszerű, mivel Benito Juarez mexikói elnök rendszerének Bécs általi elismerését szabta feltételül Miksa holtteste kiadásának. Tegetthoff először Washingtonba utazott előkészíteni a diplomáciai missziót, majd augusztus végén érkezett meg Mexikóba. Az osztrák–magyar közös Külügyminisztérium 1867. szeptember 25-i dátummal hivatalos megkeresésben kérte Juarezt a császár holttestének kiadására, ami felért a köztársaság de facto elismerésével. Tegetthoff ezt október 31-én adta át, és innen-

²⁶ Idézi: Schmidt-Brentano 1997. 185. o.

²⁷ Miksát a kivégzés után bebalzsamozták és holttestét közszemlére tették.

től kezdve minden akadály elhárult.²⁸ Tegetthoff 1868. január elején érkezett vissza Miksa holttestével Triesztbe, majd részt vett január 18-án Bécsben a néhai császár temetésén. Ferenc József mély hálát érzett Tegetthoff iránt, s végül az eredményes mexikói misszió sokkal többet lendített a haditengerészet ügyén, mint a lissai győzelem.

Négy esztendő alatt háromszor jött el a kínálkozó alkalom Tegetthoff számára, s mindháromszor sikerült kihasználnia azt, köszönhetően a tehetség és a szerencse kombinációjának. 1864-ben a helgolandi ütközet megalapozta helyzetét, mint a birodalom első számú haditengerészét. A lissai győzelem nagymértékben megerősítette ezt, s megajándékozta a győztes hadvezér nimbuszával. A mexikói misszió pedig hálára kötelezte az uralkodót, s megnyitotta a haditengerészet élére vezető utat. Érthető ugyanakkor Tegetthoff és a tisztikar egy részének keserősége: a sokkal nagyobb jelentőségű lissai győzelem után gyakorlatilag nem történt semmi, sőt félig-meddig félreállítás követte, míg végül az uralkodói család privát ügyének tekinthető misszió hozta meg azt, amiről úgy gondolták, hogy Lissa után meg kellett volna történnie.

Míg Tegetthoff az Egyesült Államokban tartózkodott, megtörtént a kiegyezés, mellyel létrejött a dualista államalakulat, az Osztrák–Magyar Monarchia. A birodalom belügyileg önálló két felét az uralkodó személyén túl a közös ügyek rendszere kötötte össze: a külügy, a hadügy és az ezek költségeit biztosító közös pénzügy. A közös intézmények költségeit Ausztria és Magyarország a megállapított kvóta arányában fedezte. Az uralkodó, mint legfelsőbb hadúr joga volt a birodalom fegyveres erejének vezénylete, a katonai döntések végső meghozatala. A Monarchia védelmének gerincét a közös haderő alkotta, melyért a Bécsben székelő közös minisztériumok egyike, a közös Hadügyminisztérium élén álló közös hadügyminiszter volt a felelős. A hadügy kereteit az 1868 végén a birodalom mindkét felében meghozott törvények határozták meg. A Monarchia fegyveres ereje három vonalra oszlott. Az első vonalat a közös haderő, a szárazföldön a közös hadsereg alkotta. A második vonalat a csak Magyarországról kiegészülő m. kir. Honvédség, illetve osztrák megfelelője, a k. k. Landwehr alkotta, melyek saját honvédelmi minisztériumuk alárendeltségébe tartoztak. A harmadik vonalat a csupán háborúban létrehozandó m. kir. Népfelkelés és osztrák párja, a k. k. Landsturm képezte.

Témánk szempontjából legfontosabb a közös haderő, mely két haderőnemre oszlott, a hadseregre és a haditengerészetre. A haderő létszámát, illetve az újonclétszámot a két törvényhozás állapította meg tízévente, míg a közös haderő költségvetését a két törvényhozás tagjaiból alakított delegációk szavazták meg évente. A haditengerészetnek 1857 óta önálló költségvetése volt, s mint láttuk, ezt még Miksa távozása után is meg tudta őrizni. A haditengerészet esetében a létszám és a költségvetés relációjában nagyobb jelentősége volt a költségvetésnek, mint a hadsereg esetében, ugyanis ez a haderőnem relatíve kis létszámmal igen drága technikát üzemeltetett. A haditengerészet esetében, ellentétben a szárazföldi haderővel, nem létezett második, illetve harmadik vonal. Magyar részről időnként, főként a századfordulót követően, felmerült ugyan valamiféle magyar haditengerészeti második vonalnak az igénye, de ez a politikain túl a gyakorlati és technikai irrealitások birodalmába tartozott.

A Mexikóból visszatért Tegetthoffot január közepén bizalmasan megkereste a hadügyminiszter, Franz von Kuhn altábornagy és arra kérte, hogy vesse papírra elképzeléseit a

²⁸ Schmidt-Brentano 1997. 189. o.

haditengerészet szervezetéről, melynek során nem kell tekintettel lennie a fennálló állapotra. Megsúgta azt is, hogy az uralkodó a haditengerészet egyik befolyásos vezető pozíciójába akarja kinevezni.²⁹ A hálás Ferenc József mellett több befolyásos támogatója volt. Az egyikük Albrecht főherceg, és közéjük tartozott az uralkodó anyja, Zsófia főhercegnő is, aki már 1866-ban felemelte a szavát az érdekében.³⁰ Kedvenc fia földi maradványainak hazahozatala minden bizonnyal csak növelte a főhercegnő iránta érzett szimpátiáját.

Tegetthoff 1868. február 3-án küldte meg válaszát a hadügyminiszternek. Mutatva, hogy az előterjesztését nem személyes megfontolások motiválták, egyszerűen 1864-es előterjesztése másolatát küldte el. Kísérőlevelében megírta, hogy mind 1864-es, mind az 1866-os tapasztalatai alapján fenntartja 1864-ben megfogalmazott álláspontját. A legcélravezetőbbnek egy olyan, független központi irányítószerv felállítást nevezte, melynek főnöke – legyen akár tengerészeti miniszter akár a haditengerészet parancsnoka – a flotta hadrafoghatóságáért az uralkodónak, míg a költségvetés szabályos felhasználásáért a delegációknak felelős.³¹

Február 15-én Tegetthoff egy részletes tervezetet nyújtott be a hadügyminiszternek. Bevezetéként megemlítette, hogy lehetetlen feladat két olyan egymás mellé rendelt szervezet, mint a tengerészeti osztály és a flottaszemléltetés hatáskörének pontos meghatározása, így nem biztosítható a vezetés egysége és átláthatósága, ezért a haditengerészet vezetését teljes egészében a tengerészeti osztályra kell bízni.³² Ezzel a megjegyzéssel egyszerre pörkölt oda két leggyűlöltebb ellenfelének, Lipót főhercegnek és Pöcknek.

Tegetthoff a következőkben azt fejtegette, hogy a tengerészeti osztály, mint a Hadügyminisztérium egy osztálya, alapvetően eltér a minisztérium többi osztályától, ezért gyakorlatilag az történt, hogy a Tengerészeti Minisztérium, a maga teljességében, mint elkülönült szekció került bekebelezésre a Hadügyminisztériumba. A továbbiakban a hadügyminiszter és a tengerészeti osztály vezetőjének lehetséges viszonyát boncolgatta. Úgy vélte, ha a tengerészeti osztály vezetője a tengerészeti ügyekben szabad kezet kap, akkor de facto miniszterként működik. Abban az esetben pedig, ha a miniszter tengerészeti ügyekben ténylegesen előjárója az osztályvezetőnek és beleszól azokba, akkor viszont féltő, hogy a haditengerészet ügyeit a hadsereg szemszögéből ítélik meg, ami hátrányos a flottára. Végül arra jutott, hogy a legjobb megoldás egy Tengerészeti Minisztérium felállítása lenne. Hozzátette: amennyiben ez politikai okokból nem lenne lehetséges – itt Magyarországra és a kiegyezésre gondolt –, akkor is de facto önállónak kell lennie a haditengerészet vezetésének, és csak névlegesen lehet része a Hadügyminisztériumnak. Mindezt a gyakorlatban úgy képzelte el, hogy a hadügyminiszter az első számú vezetője a hadügyeknek. Ezt a jogkörét a szárazföldi haderő esetében személyében gyakorolja, míg a haditengerészet ügyében ezt a hatáskört leadja a haditengerészeti helyettesének. A tengerészeti helyettes közvetlenül lenne felelős az uralkodónak a haditengerészet hadrafoghatóságáért, míg a delegációknak és a két törvényhozásnak a költségvetés szabályszerű felhasználásáért. A haditengerészeti helyettesnek joga lenne előterjesztéseket benyújtani közvetlenül az uralkodónak.³³

²⁹ Wagner 1961. 61. o.

³⁰ Sondhaus 1994. 8. o.

³¹ Wagner 1961. 61. o.

³² Wagner 1961. 62. o.

³³ Wagner 1961. 62–63. o.

Tegetthoff fenti javaslatát Kuhn február 23-án küldte át az uralkodónak, egyetértve a benne foglaltakkal. Kuhn ezt egy provizóriumnak nevezte, mely addig tart, amíg a politikai és egyéb körülmények lehetővé nem teszik egy Tengerészeti Minisztérium megalakítását. Ahogy ez már szokott lenni, ez a provizórium fő vonalaiban kerek ötven esztendeig maradt érvényben. Az uralkodó katonai irodájának vezetője Friedrich von Beck ezredes a következő megjegyzéseket fűzte a javaslatához: a miniszteri felelősség elve alapján a miniszter és a tengerészeti helyettese egyenlő mértékben lehetnek felelősek az uralkodónak a flotta harcászultságáért, míg a költségvetésért a két törvényhozás előtt kizárólag a miniszter lehet a felelős.³⁴

Február 25-én Ferenc József kinevezte Tegetthoffot a tengerészeti osztály élére, valamint ezzel egy időben a haditengerészet parancsnokának is. Február 29-én elmozdította Lipótot a flottaszemléli tisztségből, ami ezzel meg is szűnt.³⁵ A tengerészeti osztály vezetőjének felelősségi köre végül Beck megjegyzései alapján alakult: a miniszter és a tengerészeti osztály vezetője egyforma mértékben lett felelős a flotta hadrafoghatóságáért az uralkodó előtt, míg a haditengerészet költségvetéséért a delegációk előtt a miniszter viselte a felelősséget. A tengerészeti osztály vezetőjének joga volt az uralkodónak előterjesztéseket közvetlenül beterjeszteni, de csak a hadügyminiszter egyetértő láttamozását követően.³⁶

A tengerészeti osztály szervezetének átalakítására tett javaslatát Tegetthoff március 12-én terjesztette elő. Az ügyeket két nagy ügycsoportba (Geschäftsgruppe) osztotta: az első a személyi ügyekkel, a második a technikai ügyekkel foglalkozott, az ezektől független 8. osztály (Abteilung) feladata a számvitel volt. Az egyes Geschäftsgruppék alá hét osztály tartozott, ezek is arab számokat kaptak 1-től 7-ig. Az új rendszer májussal került bevezetésre, majd az év végén lejáró próbaidőt követően véglegesítésre. A tengerészeti osztály élén a tengerészeti osztály vezetője (Chef der Marinesektion) állt, illetve a helyettese. Alájuk tartozott a központi iroda (Zentralkanzlei), az I. és a II. Geschäftsgruppe, valamint a 8. és 9. osztály (számvitel, hadbíróóság). Miután a haditengerészetnek nem volt vezérkara, mint a hadseregnek, áprilisban Tegetthoff létrehozta haditengerészet parancsnokának adjutánsi hivatalát, mely közvetlenül a tengerészeti osztály parancsnokának alárendeltségében állt. E szervezet volt hivatott ellátni a vezérkari feladatokat, persze egy valódi vezérkarnál jóval alacsonyabb szinten. Adjutánsnak Tegetthoff régi barátját, a lissai csatában zászlóshajójának kapitányát, Max von Sterneck sorhajókapitányt nevezte ki.

Tegetthoff reformjai más területekre is kiterjedtek. A velencei időktől kezdve a legénységi állomány több csoportba szerveződött, a matrózok mellett voltak tengerészgyalogosok és szárazföldi tüzérek, akiknek saját tisztjeik parancsoltak. 1858. óta, más nemzetekkel ellentétben, az osztrák hadihajók fedélzetén tengerészgyalogosok nem szolgáltak. Tegetthoff megszüntette ezek különállását, feladatuktól függetlenül egy nagy szervezetbe (Matrosenkorps) osztotta be őket. A különálló tengerészgyalogos tisztikart megszüntették, a tüzérség tisztjeiből műszaki hivatalnokok lettek. Sokan úgy vélték, emiatt komoly elégedetlenség lesz körükben, de a magasabb fizetések és egyéb szociális kedvezmények

³⁴ Wagner 1961. 64. o.

³⁵ Schmidt-Brentano 1997. 197. o.

³⁶ Wagner 1961. 64. o.

miatt végül nem panaszkodtak az átminősítésért.³⁷ Kezdeményezte továbbá a hat év szünet után 1866 ismét megnyitott, immár Fiumébe költöztetett Haditengerészeti Akadémia reformját. A reform lényege a brit mintájú gyakorlatias oktatásról a széles körű közismereti műveltséget is adó francia rendszerre való áttérés volt.³⁸

A kiegyezés haditengerészetre nézve legfontosabb közvetlen következménye az volt, hogy most már nem egy, hanem két testülettel is meg kellett évente szavaztatni a költségvetését. A haditengerészettel szemben amúgy sem barátságos Reichsrat, illetve delegációja mellé felsorakozott a még inkább flottaellenes magyar delegáció. A tengerészeti osztály vezetőjének joga volt önállóan beterjeszteni a haditengerészet költségvetését a delegációknak. Tegetthoff először 1868 decemberében Budapesten állt a delegációk elé. Elsősorban győztes hadvezéri mivoltának és presztízsének köszönhetően sikerült megszavaztatnia két új páncélost. Tegetthoffnak szerencséje volt a delegációkkal: 1870 rekordösszegű költségvetést tudott biztosítani a flotta számára. 1871-ben bekövetkezett halála után viszont évekig hol a magyar, hol az osztrák delegáció szavazta le az amúgy sem túl magas költségvetési javaslatokat.

Tegetthoff, aki meggyőződéses liberális és német nacionalista volt, maga is politizálni kezdett. 1867-től tagja volt a Reichsratnak az Alkotmánypárt színeiben, sőt, a jövő egyik politikai reménységéként tartották számon. Párttársaival ugyanakkor ellentétbe került a flotta költségvetése miatt, mivel többen közülük a haditengerészeti költségek nagy ellenfelei voltak. Mint német nacionalista, károsnak tartotta a kiegyezést, magánleveleiben gyakran kikelt a „kiegyezés-komédia” ellen, s remélte, nem lesz hosszú életű.³⁹ Nem gondolta, hogy az általa provizórikusnak remélt kiegyezés és a provizórikusnak gondolt haditengerészeti adminisztráció és szervezet pontosan ugyanaddig fog fennmaradni, a Monarchia összeomlásáig. Tegetthoff egészségi állapota 1870-ben megromlott, a szájában lévő tumor kiújult, így több hónapra betegszabadságra ment. A betegség mellett el kellett viselnie, hogy helyettesévé örök riválisa, Pöck lépett elő. 1871 elején egészségi állapota tovább romlott, végül, miután egy vacsoráról lázasan gyalog kellett hazamennie, néhány napon belül, április 7-én, 43 évesen tüdőgyulladásban meghalt.

Tegetthoffnak, köszönhetően egy Habsburgokat sújtó családi tragédiát követő kényes diplomáciai ügy megoldásának, 1868 elején sikerült megkötnie a maga „kiegyezését” Ferenc Józseffel a haditengerészet irányításáról. Persze, mint minden kiegyezés, ez sem esett egybe az általa ideálisnak vélt rendszerrel. Megalkotásakor senki nem gondolta, hogy fő vonalaiban ötven esztendőn keresztül fennmarad, s megszűnése egybeesik a flotta megszűnésével. Ahogy az 1890-es, 1900-as években megindult a flotta komolyabb mérvű fejlesztése, az 1868-ban létrehozott keretek egyre szűkebbnek bizonyultak. Ferenc József azonban ragaszkodott hozzájuk, így 1900-ban elvetette Hermann von Spaun tengernagy, a haditengerészet akkori parancsnokának reformjavaslatait. Az 1910-es évek elején már nyílt titok volt, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös, a haditengerészet nagy patrónusa trónra léptekor egy Haditengerészeti Minisztérium felállítását tervezi, mely a negyedik közös minisztérium lett volna. Ferenc Ferdinánd halála és az első világháború kitérése miatt végül fő vonalaiban minden maradt a régiben, 1918 októberéig.

³⁷ *Höbelt* 1987. 734–737. o.

³⁸ *Salcher* 1902. 32., 69. o.

³⁹ *Sondhaus* 1994. 25. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Benko* 1884. *Jerolim Freiherr Benko von Boinik*: Geschichte des k. k. Kriegsmarine während der Jahre 1848 und 1849. Wien, 1884.
- Bilzer* 1885. *Franz Bilzer*: KAISER. Linienschiff und Kasemattschiff der k. (u.) k. Kriegsmarine. *Marine-Gestern, Heute*, 1985/4.
- Dahlerup* 1911. *Hans Birch von Dahlerup*: Im österreichischen Diensten. Berlin, 1911.
- Höbelt* 1987. *Lothar Höbelt*: Die Marine. In: Die Habsburgermonarchie. 5. Bd. Die bewaffnete Macht. Wien, 1987.
- Krámli* 2016. *Krámli Mihály*: A lissai csata. *Honvédségi Szemle*, 2016/5. 139–149. o.
- Salcher* 1902. *Peter Salcher*: Geschichte der k. u. k. Marine-Akademie. Pola, 1902.
- Schmidt-Brentano* 1975. *Antonio Schmidt-Brentano*: Die Armee in Österreich: Militär, Staat und Gesellschaft 1848–1867. Boppard am Rhein, 1975.
- Schmidt-Brentano* 1997. *Antonio Schmidt-Brentano*: Die österreichische Admirale I 1808–1895. Osnabrück, 1997.
- Sondhaus* 1989. *Lawrence Sondhaus*: The Habsburg Empire and the Sea. Austrian Naval Policy 1797–1866. West Lafayette, 1989.
- Sondhaus* 1994. *Lawrence Sondhaus*: The Naval Policy of Austria–Hungary 1867–1918. West Lafayette, 1994.
- Sterneck* 1901. *Maximilian Daublebsky von Sterneck*: Erinnerungen aus den Jahren 1847–1897. Budapest–Leipzig, 1901.
- Wagner* 1961. *Walter Wagner*: Die obersten Behörden der k. u. k. Kriegsmarine 1856–1918. Wien, 1961.

Mihály Krámli

A HISTORIC PERIOD: THE IMPERIAL–ROYAL NAVY IN 1864–1868

(Abstract)

The Imperial–Royal Navy had been a stepchild to the Habsburg armed forces for decades after its foundation in 1786. Following the shocking events of the Venetian Revolution in 1848, a decision was made on the reform and significant development of the Navy in 1849–1850. In 1854, Franz Joseph’s ambitious brother Archduke Ferdinand Maximilian was made head of the Navy. During the ten years of his command he turned the navy into an organisation completely independent from the army, and he launched the construction of ironclads in 1860. The political changes that began in Austria after the military defeat in 1859 made Maximilian’s position at the head of the navy difficult, thus he finally occupied the throne of Mexico in 1864.

Exploiting Maximilian's leave, the enemies of the fleet launched an attack against the independence of the navy. The navy's command and the Marineministerium ceased to exist in 1865, and the latter was merged into the Ministry of Defence as a department under the name Marinesektion. No further funds were allocated to the navy for the construction of new ironclads. The fleet-observer position was set up where the incompetent Archduke Leopold was appointed. The most talented officer of the fleet, Wilhelm von Tegetthoff, tried to do something against these changes, but he failed this time. The Austrian fleet, led by Tegetthoff, defeated the much stronger Italian fleet at Lissa in 1866. Many expected the ruler to appoint Tegetthoff to the head of the navy then, but this is not what happened. Finally, after Tegetthoff managed to bring home the body of the executed Maximilian from Mexico in 1867, he was asked to elaborate his ideas about the command of the navy in early 1868. Tegetthoff was aware that the current political situation would not allow the complete restoration of the independence of the navy, and thus he presented a compromise proposition. Franz Joseph accepted the plan and appointed Tegetthoff commander of the navy and chef of the Marinesektion. When set up, the new system was meant to be temporary, but finally it lasted until 1918.

Mihály Krámlí

EINE SCHICKSALSTRÄCHTIGE ZEIT: DIE KAISERLICH-KÖNIGLICHE
KRIEGSMARINE IN DEN JAHREN 1864–1868

(Resümee)

Die kaiserlich-königliche Kriegsmarine war ab ihrer Gründung im Jahr 1786 Jahrzehnte hindurch das Stiefkind der habsburgischen bewaffneten Kräfte. Nach den schockierenden Ereignissen der Revolution von Venedig im Jahr 1848 wurde im Jahr 1849–1850 eine Entscheidung über die Reform und bedeutende Entwicklung der Kriegsmarine gefällt. Im Jahr 1854 kam der ambitionierte jüngere Bruder Franz Josephs, Erzherzog Ferdinand Maximilian, an die Spitze der Kriegsmarine. Während der zehnjährigen Periode, die er als Oberbefehlshaber der Kriegsmarine verbrachte, machte er sie von der Armee vollkommen unabhängig und begann im Jahr 1860 mit dem Bau der Panzerschiffe. Die nach der Niederlage im Krieg im Jahr 1859 beginnenden politischen Veränderungen erschwerten die Aufgabe Maximilians an der Spitze der Kriegsmarine, sodass er schließlich im Jahr 1864 den mexikanischen Thron bestieg.

Die Gegner der Flotte nutzten den Abgang Maximilians und leiteten einen Eingriff gegen die Selbständigkeit der Marine ein. Im Jahr 1865 wurde das Oberkommando der Kriegsmarine abgeschafft und das Marineministerium aufgelöst, wobei Letzteres unter dem Namen Marinesektion ins Kriegsministerium eingegliedert wurde. Auch für den Bau neuer Panzerschiffe erhielt die Flotte kein Geld mehr. Es wurde der Posten des Inspektors der Flotte geschaffen, zu dem der inkompetente Erzherzog Leopold ernannt wurde. Der talentierteste Admiral der Flotte, Wilhelm von Tegetthoff, versuchte gegen diese Veränderungen aufzutreten, zu diesem Zeitpunkt jedoch noch ohne Erfolg. Im Jahr 1866 besiegte die unter dem Kommando Tegetthoffs stehende österreichische Flotte bei Lissa die weitaus stärkere italienische Flotte. Viele erwarteten danach, dass der Herrscher

Tegetthoff an die Spitze der Kriegsmarine ernennen wird, wozu es aber nicht kam. Schließlich erhielt er Anfang 1868, nachdem Tegetthoff erfolgreich den Leichnam des im Jahr 1867 in Mexiko hingerichteten Maximilian nach Hause gebracht hatte, den Auftrag, seine eigenen Vorstellungen über die Führung der Kriegsmarine auszuarbeiten. Tegetthoff wusste, dass in der gegebenen politischen Situation die vollständige Unabhängigkeit der Kriegsmarine nicht wiederhergestellt werden kann – deshalb unterbreitete er einen Kompromissvorschlag. Franz Joseph genehmigte den Vorschlag und ernannte Tegetthoff zum Marinekommandanten und zum Chef der Marinesektion. Bei der Aufstellung war man der Ansicht, dass das neue Konzept nur vorübergehend sein werde, schließlich blieb es bis zum Jahr 1918 bestehen.

Mihály Krámlí

UNE PÉRIODE DÉTERMINANTE : LA MARINE MILITAIRE IMPÉRIALE-ROYALE
ENTRE 1864 ET 1868

(Résumé)

Après sa création en 1786, la marine militaire impériale-royale fut défavorisée pendant des décennies au sein des forces armées des Habsbourg. À l'issue des événements-chocs de la révolution vénitienne de 1848, une décision fut prise, en 1849–1850, sur la réforme et le développement significatif de la marine militaire. En 1854, le petit frère ambitieux de François-Joseph Ier, l'archiduc Ferdinand Maximilien fut nommé à la tête de la marine militaire. Pendant ses 10 ans de commandement, il a créé une marine de guerre complètement indépendante par rapport à l'armée. En 1860, il a commencé la construction des cuirassés. Les changements politiques qui ont suivi la défaite de 1859 en Autriche n'ont pas facilité la situation de Maximilien à la tête de la marine militaire qui a fini par accepter le trône du Mexique en 1864.

Les ennemis de la flotte ont profité du départ de Maximilien pour détruire l'indépendance de la marine militaire. En 1865, le commandement de celle-ci et le Ministère de la Marine militaire furent supprimés, ce dernier a été intégré dans le Ministère de la Défense sous le nom du Département de la Marine. La flotte n'a pas bénéficié de subvention pour poursuivre la construction des cuirassés. Ils ont créé le poste dit « superviseur de la flotte » qui fut occupé par l'incompétent archiduc Léopold. Wilhelm von Tegetthoff, le marin le plus doué de la flotte a tenté d'empêcher ces transformations, mais à en vain ce moment-là. En 1866, la flotte autrichienne commandée par Tegetthoff a remporté la victoire sur la flotte italienne pourtant beaucoup plus forte à Lissa. Beaucoup s'attendaient à ce que Tegetthoff soit nommé à la tête de la marine autrichienne, mais ce ne fut pas le cas. C'est au début de 1868, après que Tegetthoff ait réussi à rapatrier le corps de Maximilien exécuté au Mexique en 1867, que Tegetthoff fut chargé de présenter son concept sur le commandement de la marine. Puisqu'il savait que la situation politique ne permettait pas de rétablir l'indépendance de la marine militaire, il a préparé une proposition de compromis qui fut acceptée par François-Joseph. L'empereur a nommé Tegetthoff commandant de la marine et chef du département de la Marine. Au moment de sa création, ce nouveau système fut considéré comme provisoire, mais il est resté en vigueur jusqu'en 1918.

Михай Крамли

ОДИН РОКОВОЙ ПЕРИОД: ИМПЕРАТОРСКО-КОРОЛЕВСКИЙ ВОЕННО-МОРСКОЙ
ФЛОТ В 1864–1868-ЫХ ГОДАХ

(Резюме)

Начиная с основания в 1786-ом году императорско-королевского военно-морского флота он на протяжении десятилетий являлся пасынком вооруженных сил Габсбургов. После шокирующих событий Венецианской революции 1848-ого года в 1849–1850-ых годах было принято решение о реформе и значительном развитии флота. В 1854-ом году амбициозный младший брат Франца Иосифа, эрцгерцог Максимилиан Фердинанд, стал во главе Военно-Морского Флота. Во время своего десятилетнего командования он полностью отделил и сделал независимым Военно-морской флот от армии, а в 1860-ом году начал строительство железных броненосцев (иронклад). После военного поражения в 1859-ом году, начавшиеся политические перемены в Австрии затруднили положение Максимилиана во главе Военно-морского флота, так, что в конце концов он занял мексиканский трон в 1864-ом году.

Противники флота воспользовавшись уходом Максимилиана нанесли удар против самостоятельности флота. В 1865-ом году комендатура и Министерство Военно-морского флота (Маринеминистериум) прекратили свое существование, причем последнее было присоединено к Министерству Обороны под названием морского отдела (Маринесекцион), и флот больше не получил денег на построение новых броненосцев. Создали должность наблюдателя флота, на которую был назначен некомпетентный эрцгерцог Леопольд. Вильгельм фон Тегетгофф, самый талантливый моряк флота, пытался выступить против этих изменений, но это тогда ещё было безуспешно. В 1866-ом году австрийский флот под руководством Тегетгофф одержал победу над гораздо более сильным итальянским флотом у г. Лиссе. Тогда многие ожидали, что правитель назначит Тегетгоффа во главе Военно-морского флота, но этого не произошло. Наконец, после того, как Тегетгофф успешно привёз на родину труп Максимилиана, казненного в Мексике в 1867-ом году, в начале 1868-ого года его попросили сформулировать свои представления об управлении военно-морским флотом. Тегетгофф знал, что в данной политической ситуации невозможно восстановить полную независимость военно-морского флота, и поэтому он выступил с компромиссным предложением. Франц Иосиф принял это предложение и назначил Тегетгоффа командиром военно-морского флота и начальником морского отдела (шеф). Когда оно было создано думали, что новая система будет носить только временный характер, но в конечном итоге она осталась в действии до 1918-ого года.